

Ànimes i telers. Canvis materials, malestars socials i combats culturals al Sabadell de l'últim terç del segle XIX (1868-1890)*

per Albert Garcia Balañà

RESUM:

L'article presenta una proposta d'interpretació del perquè arrelaren al Sabadell de l'últim terç del segle XIX, entre els sectors populars i amb un èxit notable, un seguit de doctrines de «vida nova» que propugnaven alhora la regeneració social i l'espiritual. Les doctrines espiritistes, les escoles laiques per a famílies obreres i la retòrica mil·lenarista dels grups anarcocol·lectivistes es nodriren d'un mateix malestar social, inseparable al seu torn dels canvis materials i polítics que sacsejaren la ciutat entre 1868 i 1883.

PARAULES CLAU:

Sexenni Democràtic i Restauració, Sabadell, ciutat industrial, indústria llanera, liberalisme popular, republicanisme, espiritisme, laïcisme, anarquisme, moviment obrer.

ABSTRACT:

The article proposes an explanation of why certain ideas of social and spiritual regeneration flourished amongst the lower classes of Sabadell in the last third of the nineteenth century. Spiritualism, secularist education for working-class families and the millenarian rhetoric of anarcho-syndicalist groups all drew upon the same social unrest, itself the result of the material and political changes the town underwent between 1868 and 1883.

KEY WORDS:

Sexenio Democrático (1868-1873) and Spanish *Restauración* (1874-1890s), Sabadell, industrial town, wool industry, popular liberalism, Republicanism, Spiritualism, Anarchism, labour movement.

Sabadell, 1877: una ciutat que canviava molt i de pressa

Durant els últims vint-i-cinc anys del segle XIX, Sabadell canvià força més que no ho féu el conjunt de la societat catalana. Força més, i força més de pressa. Els canvis més visibles, els que tots els contemporanis podien detectar, començaven per les dimensions humanes i materials de la ciutat. El 1900 Sabadell

* Aquest text és una reelaboració de la conferència «Sabadell en la política i la societat catalanes de l'últim terç del segle XIX» que vaig pronunciar el novembre del 2002 al Museu d'Història de Sabadell dins del cicle «El naixement de Sabadell com a ciutat» (en commemoració del 125è aniversari de la concessió governamental del títol de «ciutat», l'any 1877). Vull agrair la coordinació de Josep Ache i Jordi Catalán per a la seva publicació, i també les detallades observacions i els suggeriments que m'han tramès els dos avaluadors anònims que n'han fet la lectura per a *Recerques*.

era el cinquè dels municipis catalans ordenats segons el nombre d'habitants: més de 23.000, a fregar del segon municipi de la llista, Tarragona. A mitjan segle, el 1857, tot just havia ocupat la posició onzena, a la ratlla dels 14.000 empadronats. El ritme del creixement demogràfic fou molt constant durant les últimes quatre dècades del segle, i no es moderà a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta, com sí que succeí en altres ciutats catalanes governades per la indústria tèxtil. Els i les protagonistes d'aquest créixer incessant els coneixem prou bé gràcies a les recerques d'Enriqueta Camps: famílies autòctones amb elevades taxes de fecunditat i famílies d'immigrants a l'inici del cicle familiar, arribades majoritàriament de les viles i comarques veïnes amb tradició tèxtil. Dels quasi 20.000 habitants empadronats a la ciutat el 1889, més de 8.000 —o el 43%— n'havien nascut fora.¹

El bienni 1876-1877 també constitueix un cert punt d'inflexió per a les dimensions físiques i la fesomia urbana de la ciutat. 1876 és l'any d'una nova i espectacular arrencada de la construcció immobiliària sabadellenca, construcció que —en termes relatius: cases noves per mil habitants— no havia deixat d'anar a la baixa des de mitjan segle. Manel Larrosa n'ha proporcionat tots els detalls, i n'ha fet notar la rellevància per a la vida econòmica i la vida social. En poques paraules: el sòl urbanitzat augmentà a gran velocitat entre 1876 i 1886, més de pressa que no ho havia fet durant els expansius anys cinquanta, i fou durant la primera meitat dels anys vuitanta que el volum de llicències d'obres assolí els màxims de tot el segle XIX. Els motors d'aquesta expansió urbana foren l'augment constant de la renda del sòl i l'escassa intervenció administrativa en el mercat immobiliari, en una conjuntura de relançament de la demanda popular d'habitatge. El resultat fou una onada urbanitzadora que reforçà la segregació social dins el territori de la ciutat. Un centre reservat a l'especulació rendista, amb les cases de planta baixa i pis —i de força qualitat constructiva— dels anys cinquanta i seixanta, *versus* una perifèria més i més distant, la de les cases obreres de planta única i pobra qualitat dels anys vuitanta i noranta. El que m'interessa de tot plegat és que, per tal d'escapar-se de l'encariment relatiu de l'habitatge, molts sabadellencs i sabadellenques —nouvinguts o no— s'allunyaren aleshores, ben de pressa, del centre interclassista. I s'allotjaren en cases pitjors i més precàries que les que s'havien alçat una generació enrere. Era la nova ciutat de l'Eixample obrer, Rambla avall més enllà del ferrocarril, i a l'altra banda de la carretera de Barcelona, a l'actual barri de Gràcia.²

1. Totes les informacions sobre la demografia de la ciutat durant el període 1857-1900 les trec de E. CAMPS, *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1995, 91-111, 265-271 i 284.

2. Vegeu, per a tot aquest paràgraf: M. LARROSA I PADRÓ, *La urbanització de la ciutat industrial. Sabadell, 1845-1900*, Sabadell, Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats (delegació de Sabadell), 1986.

Si ens aturem en la història del teixit industrial local, la segona meitat dels anys setanta del segle XIX també reclama la nostra atenció. Josep M. Benaül ha escrit que «l'etapa decisiva en la mecanització del tissatge [llaner] se situa a Sabadell entre 1878 i 1884».³ És a dir, que la primera indústria de la ciutat modificà la seva estructura tecnològica i productiva, amb conseqüències decisives, precisament a partir del 1877. Aquest any, 8 de cada 10 telers que teixien llana eren manuals, moguts exclusivament amb la força i habilitat de mans i braços. Vint anys més tard, el 1897, les proporcions s'havien invertit del tot, i un miler de telers mecànics convivia amb dues tristes dotzenes de telers a mà. La ciutat, és clar, havia assistit alhora a una sembrada de vapors al servei de la llaneria, els quals havien més que doblat, en a penes una dècada, els cavalls de força instal·lats (de 463 CV el 1876 a 1.099 CV el 1887). La mecanització del tissatge és l'expressió d'un procés més general de continuïtat i canvi industrial que farà de Sabadell una ciutat aclaparadorament llanera, i del districte Sabadell-Terrassa el cor de la fabricació de teixits de llana a Espanya. Un procés que ha agafat embranzida durant la dècada de 1870 i que es pot considerar del tot consolidat pels volts del 1895. Un procés que —ens ha explicat Josep M. Benaül— ha estat alimentat per la importació de nova tecnologia i pels capitals de tota mena acumulats durant les dècades centrals del segle. I un procés que ha permès ampliar la varietat i la qualitat dels teixits locals, i rebaixar-ne els preus finals, fonaments del lideratge dels llaners sabadellencs en el mercat espanyol de fi de segle (amb l'empenta final de l'aranzel prohibicionista del 1891).⁴

Allò que més m'interessa d'aquest procés d'especialització llanera i modernització tecnològica, amb vista al meu argument, són les seves conseqüències laborals i socials. D'entrada, és indiscutible que l'ofici de teixir amb telers manuals, amb les seves abundants exigències de força i destreses apreses, pràcticament desaparegué del Sabadell de l'últim quart del segle XIX. Que desaparegués l'ofici no vol dir que forçosament s'haguessin d'esvair els homes teixidors de llana, que el 1858 havien estat considerats el col·lectiu més nombrós de la llaneria local —i doncs de tota la indústria—, 1.042 «homes» als «telers». Però el cert és que a principis del segle XX el total d'homes i nens que treballaven a les fàbriques de la ciutat que teixien llana era força inferior al de mig segle enrere —aleshores *només* 820—, per bé que el total d'actius al tissatge havia passat de 1.302 el 1858 a 2.380 el 1914. L'aparent paradoxa s'explica perquè l'augment d'actius l'havien capitalitzat les dones i noies, tot just el 20% de la

3. J. M. BENAÜL I BERENQUER, «La llana», J. NADAL (dir.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. 3: *Segle XIX: Indústria, transports i finances*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991, 86-158; la citació literal la trec de la pàgina 129.

4. Els arguments i les dades concretes procedeixen, en tots els casos, de BENAÜL, «La llana...», 129-158. Una presentació més resumida del mateix període, i dels mateixos arguments, a E. DEU I BAIGUAL, «Consolidació i lideratge de la indústria tèxtil llanera», J. M. BENAÜL, J. CALVET I E. DEU (eds.), *Indústria i ciutat. Sabadell, 1800-1980*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Fundació Bosch i Cardellach, 1994, 67-93, particularment 68-78.

força laboral al tissatge el 1858 i més del 65% el 1914.⁵ La feminització de certes feines teixidores, propiciada per les menors exigències treball-intensives del teler mecànic, devia pressionar a la baixa la retribució del treball al tissatge local, si fem cas del que Enriqueta Camps ha documentat sobre el salari fabril de les dones i noies sabadellenques el 1890.⁶ Esteve Deu ha demostrat que els salaris dels teixidors mecànics dels anys d'entresigles (1896-1905) havien perdut la centralitat que, en el si de la llaneria local, havien tingut les retribucions percebudes pels teixidors a mà durant la dècada de 1850.⁷

És indiscutible que la gran reculada del tissatge a mà, i la simultània feminització de moltes quadres teixidores, no comportà una reducció de les opcions laborals masculines associades al tèxtil sabadellenc. Més aviat al contrari. Emergiren, amb la llaneria mecanitzada, noves feines al «ram de l'aigua», a les filatures d'estam, a les primeres indústries de construcció mecànica. Emergiren, també i sobretot, els anomenats teixidors auxiliars o «drapaires», titulars formals de dos o tres telers mecànics, un col·lectiu que el 1894 fregava a la ciutat els 200 individus. Josep M. Benaül ha situat l'aparició dels «drapaires» en l'estela de l'arrelada tradició local del tissatge de llanes a mà en fàbriques i unitats productives de dimensions força reduïdes. Però ha afegit que «ni el context industrial ni les mateixes característiques del teixidor auxiliar —el «drapaire»— permeten equiparar-lo amb el teixidor manual domiciliari.⁸ El context industrial de la llaneria dels «drapaires» és, a finals del segle XIX, el d'una manufactura més capital-intensiva que treball-intensiva, amb una jerarquia empresarial fundada en els desiguals recursos financers i en les relacions creditícies, amb els «drapaires» a l'esglaió inferior de l'escala. I les característiques d'aquest «drapaire» o teixidor auxiliar ens suggereixen que la seva aparent «independència» laboral obeeix, aleshores, més a la conveniència dels fabricants més potents, interessats a externalitzar costos i riscos, que no pas a la capacitat dels mateixos «drapaires» de disposar d'un capital tèxtil singular i selectiu. Un capital tèxtil singular i selectiu, per exemple, com el que sí que havien constituït les habilitats tècniques molt específiques dels teixidors a mà, d'aprenentatge dilatat i molt decisives per al bon acabat del teixit (i per tant per a la bona reputació de

5. Totes les dades sobre la força de treball a la llaneria sabadellenca les trec de BENAUL, «La llana...», 115 (any 1858) i 143 (any 1914).

6. Vegeu CAMPS, *La formación del mercado de trabajo...*, 160-177; també E. CAMPS, «Els nivells de benestar a finals del segle XIX. Ingress i cicle de formació de les famílies a Sabadell», *Recerques* 24, 1991.

7. Vegeu E. DEU i BAIGUAL, «Evolució de les condicions materials dels obrers sabadellencs de la indústria llanera en el primer quart del segle XX», *Arxaona. Revista d'Història* 1, 1987, 43-52, particularment 50-52, que mostren que els salaris setmanals dels teixidors mecànics (1896-1905) s'equiparaven amb els dels filadors mecànics i se situaven lleugerament per sobre dels setmanals dels peons de la preparació (contra el caràcter central, molt per damunt de les altres retribucions llaneres, que havien tingut els preus del treball teixidor quan l'hegemonia del tissatge a mà, als anys cinquanta: vegeu sobre això E. CAMPS, *La formació d'una ciutat catalana sota l'impuls de la industrialització*, tesi de grau, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, 142 i següents).

8. BENAUL, «La llana...», 129 (la citació literal) i 144-147 (els contribuents titulars de menys de 4 telers llaners el 1894).

l'empresa que el comercialitzava). Aquest amplíssim ventall de destreses humanes havia minvat força en el món mecanitzat dels primers «drapaires», la competitivitat de la majoria dels quals ja depenia, sobretot, de la seva capacitat de teixir més metres a menys preu («explotant», per dir-ho així, el treball de la pròpia família més o menys extensa).

De tot aquest procés de canvi tècnic i laboral m'interessa molt el moment històric precís en què els centenars de teixidors a mà de la ciutat s'adonaren que el teler mecànic era un futur absolut i irreversible, que arribaria més aviat que tard. I amb això s'adonaren també que aquest futur tecnològic i empresarial podia amenaçar no només l'ofici que els era propi sinó també, i sobretot, un seguit de pautes i pràctiques socials que se li associaven, i que alimentaven el prestigi col·lectiu de què gaudien ells mateixos dins la comunitat ciutadana. No conec una millor descripció d'aquest moment històric precís, barreja d'angoixes pel món relativament segur que els teixidors deixaven enrere i pel món relativament incert que entreveien, que el testimoni que Marian Burguès ens deixà en el seu *Sabadell del meu record*:

«Així com la noia que podia esposar un teixidor de mà, per la bona setmanada que podia fer-se si era treballador, es considerava que havia fet un bon casament, vingué l'època en què el que es resistí a servir el teler mecànic la passà negra. ¡Costava tant tancar-se onze hores enfront d'aquell artefacte de ferro que obligava a anar llest a canviar les llançadores, i sense poder anar a la taverna a fer el quarto de la gana i no poder fer la manilla en havent dinat! Era un canvi massa fort i s'hi aclimataven pocs. Fou qüestió de fer nous teixidors. I això que llavors els telers [mecànics] tiraven només quaranta passades per minut, i cada teler tenia un seient per a reposar-hi. Però la llibertat, aquella llibertat que gaudien els teixidors de mà, i que havien fruit els velers de Barcelona —els teixidors de seda—, era de doldre; l'esclau de ferro [el teler mecànic] necessita la presència del teixidor, constant, totes les hores de treball, puix les corretges no paren de voltar.»⁹

Un historiador alemany, Alf Lüdtke, va definir fa cosa d'una dècada el concepte analític de «política de la vida quotidiana» amb l'objectiu de provar d'explicar i de subratllar totes aquelles experiències dels treballadors fabrils alemanys d'entresigles que no s'havien produït en escenaris institucionals dotats d'explícites funcions polítiques, fossin aquests els partits, els sindicats o les taules mixtes de negociació laboral. Lüdtke argumenta que en un context institucional força restrictiu de les llibertats polítiques i individuals, com ho havia estat l'Alemanya anterior a 1918, les experiències i les actituds dels treballadors a peu de fàbrica, les seves estratègies no formalitzades per exercir un més gran control sobre el procés i el preu del treball, sobre el reclutament de nous

9. M. BURGÜES, *Sabadell del meu record. Cinquanta anys d'història anecdòtica local*, Sabadell, Joan Sallent impressor, 1929, 147.

treballadors, o sobre la imatge social del treball mateix, resulten les més reveladores per copsar la continuïtat i el canvi social a l'interior d'una comunitat industrial. Lüdtke ha agrupat tot aquest potencial ventall de comportaments i d'experiències «fabrils» col·lectives, però no institucionalitzades, sota l'epígraf «política de la vida quotidiana».¹⁰

La «llibertat» que Burguès atribuï als teixidors a mà sabadellencs del segle XIX, en el text que he transcrit més amunt, em sembla un bon exemple d'un dels aspectes d'aquesta «política de la vida quotidiana»: la llibertat de fixar el ritme del propi treball d'acord amb unes destreses tècniques que eren decisives, poc estandarditzables i restringides (corresponia als mateixos teixidors «ensenyar» l'ofici, de la qual cosa en feien ús a pròpia conveniència); la llibertat de trobar-se molt sovint, cada dia, amb altres teixidors també fora de la fàbrica, reproduint així una cultura que ho era alhora del treball i del no treball, i que rebia la seva força ciutadana del costum, de la repetició comunitària, abans que no de cap negociació formal. Una cultura que contribuïa a situar els teixidors de llana en el centre de la vida del Sabadell popular. De la qual cosa se'n podien derivar moltes altres, des d'una millor posició a l'hora d'accedir al mercat matrimonial fins a un tracte de relativa consideració, preferencial, rebut de patricis i de burgesos menors.

I ara, tornem a la cronologia. Totes aquestes «llibertats» dels teixidors de llana locals, a peu de teler i en altres espais de la vida sabadellenca, començaren a fer-se més precàries, menys fluides, arran de l'expansió massiva del teler mecànic acompanyada d'una oferta immigratòria inacabable. És a dir, pels volts del quinquenni 1878-1883, segons les estimacions de Josep M. Benaül.¹¹ Fou aleshores que el col·lectiu de treballadors industrials més nombrós de la ciutat hagué d'assumir com a un fet aconseguit el «canvi massa fort» que rememoraria Marian Burguès, la fi d'un petit món on els teixidors havien treballat, en paraules gens exactes però reveladores de Burguès, «quan i com volien».¹² I tot això es produïa, precisament, quan la renovada immigració abocava a la ciutat més contingents de treballadors amb antecedents tèxtils que volien feina. I just també quan el relançament del creixement urbà començava a expulsar d'un nucli central força interclassista les famílies de rendes més baixes, oferint-los alternatives residencials poc integrades —infraestructuralment i socialment— a la ciutat ja existent. Tots aquests processos eren simultanis perquè s'alimentaven els uns als altres, confegint una complexa dinàmica de transformació econòmica i social. Una complexa dinàmica de canvi en la qual també cal comptar-hi, des de l'any 1874 en endavant, el canvi polític. Les dimensions trasbalsadores

10. Una exposició accessible de tots aquests arguments: A. LÜDTKE, «Polymorphous Synchrony: German Industrial Workers and the Politics of Everyday Life», *International Review of Social History* 38, 1993, Supl., 39-84.

11. BENAÜL, «La llana...», 129 i 132.

12. «En aquell temps —el dels “primitius telers a mà”— que els teixidors treballaven quan volien havia esdevingut que el fabricant anava a les tavernes a suplicar que anessin a teixir perquè hi havia qui esperava la peça.» BURGUÈS, *Sabadell del meu record...*, 54.

del canvi polític no foren menors que les dels factors anteriors, i més aviat agreujaren les fractures laborals, socioresidencials i comunitàries esmentades (i viceversa).

Els treballadors de la llana, i molts d'altres, també es trobaren, a propòsit del canvi polític, a la primera línia de foc.

Dos episodis concrets, comparats, permeten fer-nos una idea de la mena de canvis que sacsejaren la vida política sabadellenca durant la dècada dels anys setanta. El primer episodi s'havia produït el setembre de 1868, arran de l'alçament militar i civil que havia foragitat d'Espanya la reina Isabel II i la dinastia dels Borbó. Aleshores, en aquest clima d'agitació política contra les institucions isabelines, una colla molt nombrosa de teixidors sabadellencs s'havia aplegat a la Placeta del Fort i —escriu Burguès— «anaren a Cal Tarral·la a cercar malls per anar a rompre els telers mecànics», que tot just sumaven dues dotzenes escasses a tota la ciutat.¹³ L'avalot fou aturat amb la intervenció de Josep Roca i Armengol, també dit «Pep Sabadellès», un modest fabricant de llanes amb una notable reputació entre els teixidors locals ja que havia fet d'intermediari en diverses negociacions laborals des dels anys cinquanta. Roca i Armengol era un fidel representant d'una tradició política molt viva al Sabadell de mitjan segle XIX: la del liberalisme esparterista. Una tradició que expressava el protagonisme comunitari de la petita burgesia i la menestralia genuïnament liberal —petits fabricants que s'estaven a peu de fàbrica, artesans amb botiga pròpia, oficials de les feines més qualificades...—, a manera d'intermediàries entre el nou patriciat industrial i el gruix dels treballadors manufacturadors.¹⁴ Aquesta tradició, tot i el declinar polític d'Espartero després del 1856, no havia cessat de renovar-se durant els anys seixanta, i la Revolució de Setembre del 1868 proporcionava una nova empenta, fent-la més viva i plural.

Quinze anys més tard, però, aquesta tradició interclassista i pactista semblava haver perdut molt terreny, i en tot cas havia deixat d'actuar com una presència reguladora i preventiva del conflicte social. Vet aquí el segon episodi: el mes de maig del 1883 s'inicià la vaga que acabaria coneixent-se com la «de les set setmanes», la més llarga, general i tensa del tèxtil sabadellenc vuitcentista. La vaga fou una iniciativa de la Unió de Teixidors de Llana en demanda d'una jornada laboral de deu hores (en comptes d'onze), una reclamació inseparable de la generalització del teler mecànic i de la pèrdua de «llibertat» en les feines

13. BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 143.

14. Roca i Armengol («Pep Sabadellès») atura els teixidors el 1868: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 143. Roca i Armengol, «patrici» esparterista i intermediari social durant els anys cinquanta i seixanta: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 161; A. CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició*. Vol. I, *Prolegòmens (1788-1868)*, Sabadell, Edicions Riuort, 1975, 5.2. També sobre Roca i Armengol i l'episodi luddita del 68: Arxiu Històric de Sabadell (en endavant AHS), VS/Conflictes I i alteracions de l'ordre I (1826-1900); una interpretació discutible a G. RANZATO, *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell entre el Antiguo Régimen y la modernidad*, Barcelona, Ediciones Península, 1987, 131 i següents.

teixidores de què parlaria Marian Burguès. Però la direcció estratègica de la protesta obrera ja correspongué a un reduït nucli d'activistes, no tots treballadors llaners, agrupat al voltant de la publicació *Los Desheredados* (1882-1886), on exercia de guia espiritual el pintoresc José López Montenegro, coronel retirat de l'exèrcit convertit a les doctrines de Bakunin. Al seu voltant homes com Marian Burguès, i també alguns teixidors i teixidores, com el matrimoni civil format per Antoni Gurri i Teresa Claramunt (1884). Alguns d'aquests personatges jugarien un paper rellevant a l'anarcosindicalisme català d'entresegles, i alhora proporcionarien una tradició local als Mateu Morral que vindrien.¹⁵ El que m'interessa, però, és el protagonisme d'aquest grup, el 1883, com a símptoma de l'esberlament de les vies de negociació interclassista existents dues dècades enrere. La vaga concebuda com a gest de força col·lectiva més enllà de la fàbrica, com a declaració d'un desafiament social entre «classes», topà amb la ferma negativa a negociar dels majors fabricants locals, segurs aleshores que el vent de la política institucional bufava inequívocament al seu favor.

I és que, efectivament, el paisatge polític de la ciutat havia canviat força entre el 1868 i el 1883. Havia canviat força perquè l'any 1877, coincidint amb la concessió del títol de ciutat, les Corts de la Restauració borbònica havien refet la llei d'ajuntaments segons les directrius dirigistes i elitistes del liberalisme més conservador; és a dir, confiant l'elecció dels ajuntaments a una minoria benestant de ciutadans, i el nomenament d'alcaldes de ciutats com Sabadell al Govern mateix (a triar entre els membres escollits per a l'Ajuntament).¹⁶ Es clausuraven així cinc anys llargs (1868-1873) de governs locals escollits per sufragi universal masculí que, malgrat les pressions governatives, havien proporcionat l'alcaldia de la ciutat a candidats sovint republicans, molts d'ells nascuts a la política i a la vida pública comunitària en els rengles del liberalisme dit esparterista de mitjan segle, en els de les seves milícies armades i les seves penyes i casinos.

Aquest havia estat el cas del republicà Josep Cabané, alcalde de Sabadell quan el febrer de 1873 es proclamà la República a Madrid, «un teixidor amb més bona voluntat que capacitat» segons Burguès. O el del també republicà Feliu Crespí, l'alcalde que el 1873 va confiscar les campanes de les esglésies locals per a vendre-les i poder armar els Voluntaris de la Llibertat que resistien el setge carlí. Crespí havia transitat per les penyes més «radicals» del Partit Progressista a Sabadell —les esparteristes— fins a desembocar al Partit Republicà

15. Més detalls —i les fonts— sobre la vaga «de les set setmanes» (1883): vegeu l'apartat següent d'aquest treball.

16. Sobre la llei d'ajuntaments del 1877: J. MORENO LUZÓN, «El poder público hecho cisco». Clientelismo e instituciones políticas en la España de la Restauración», A. ROBLES EGEA (comp.), *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo político en la España contemporánea*, Madrid, Siglo XXI de España Editores, 1996, 169-190, particularment 171-174. Sobre l'aplicació de la tal llei en el cas de Sabadell: RANZATO, *La aventura de una ciudad...*, 95-97.

creat el 1868.¹⁷ Homes com Crespí o Cabané exemplificaven el component popular o plebeu del liberalisme més democràtic forjat, des dels anys quaranta, sota l'advocació de «Sant Baldomero» (Espartero), i això no només pels orígens sociològics de l'un o l'altre. Josep Cabané i la seva alcaldia republicana promogueren el febrer de 1873 un detallat conveni col·lectiu entre fabricants i treballadors de la llana, un conveni que fixava hores de feina i retribucions del teixit a mà.¹⁸ També Feliu Crespí havia donat la cara per l'incipient organització obrera, el sindicat local de filadors, i ja als anys cinquanta. La seva defensa explícitament democratitzadora d'aplicar sense embuts les consignes de la tradició esparterista, com ara la Milícia Nacional sense exclusions o el sufragi universal masculí, li havien valgut una creixent reputació entre els oficials i obrers més polititzats.¹⁹ Una reputació que el 1868 havia heretat el republicanisme democràtic i federal, reformulació política del liberalisme més radical i interclassista, també a Sabadell. Només cal llegir les cartes que Joan Cirera i Coll, l'emblemàtic «Jan Parallé» que regentà «el primer cafè liberal» de la ciutat, adreçà al seu parent Víctor Balaguer l'any 1869. Designat alcalde governatiu l'octubre de 1869, després de la derrota de l'alçament federal contra la nova monarquia, Cirera i Coll informava sovint Balaguer sobre Feliu Crespí i els seus republicans sabadellencs, els quals coneixia molt bé malgrat l'enfrontament recent, no en va l'un i els altres es reclamaven hereus del Sabadell esparterista exclòs de les institucions el 1844, el 1856, el 1864...²⁰ El col·lapse del molt restrictiu liberalisme borbònic, el 1868, feia més evidents i visibles les tensions polítiques i sociològiques dins el bloc «revolucionari», entre els progressistes monàrquics (com Cirera) i els republicans i federals (com Crespí). Alhora, però, eixamplava sense precedents les oportunitats d'actuació local, institucional i no, dels uns i dels altres.

17. Sufragi universal masculí i elevada participació electoral al Sabadell del Sexenni Revolucionari o Democràtic (1868-1873): M. MARÍN, «El joc polític de la Restauració. Una anàlisi de les eleccions», J. M. BENAUL, J. CALVET i E. DEU (eds.), *Indústria i ciutat. Sabadell, 1800-1980*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Fundació Bosch i Cardellach, 1994, 249-266, 249-250. Josep Cabané i Sans, teixidor republicà i alcalde el 1872 i el 1873: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 165; A. CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició*. Vol. II, *República i acció directa (1868-1904)*, Sabadell, Edicions Riutort, 1977, 8.44-8.45, 8.59 i 9.2. Sobre Feliu Crespí i Cirera: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 165-167; CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 8.18-8.22 i 9.8 i següents.

18. El conveni «entre patronos y obreros para regularizar las horas de trabajo y el precio de la mano de obra» (28 de febrer de 1873) l'he consultat a AHS, 11.1 (11.5), *Indústria i Comerç (1817-1899)*, Afers Socials (1873).

19. Feliu Crespí i el sindicat de filadors durant el Bienni Progressista (1854-1856): CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. I, 5.2; comandant de la Milícia Nacional restablerta, el 1869: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II 8.22.

20. Sobre Joan Cirera i Coll, el «Jan Parallé» del primer cafè de la Rambla, i sobre la seva militància progressista (i esparterista) al Sabadell dels anys cinquanta, vegeu BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 43-44, 53 i 66. Cirera i Coll, alcalde governatiu el 1869: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 8.22-8.24. Les cartes de Joan Cirera i Coll al seu parent Víctor Balaguer (1869): M. COMAS (ed.), *Epistolari de Víctor Balaguer. Aproximació a un catàleg (1869)*, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca-Museu Balaguer, 1990, 277 [cartes 13, 33, 39, 68, 79, 86, 91, 96...].

Els republicans autòctons no desaprofitaren aquestes oportunitats, tot i les seves freqüents topades amb els «revolucionaris» més prudents i mesocràtics. Si la seva força institucional i presència en el Govern local —creixent des de l'any 1868— s'esvaï d'un dia per l'altre, el 1874, fou bàsicament per les imposicions del marc polític espanyol.²¹ L'expulsió política del republicanisme de les institucions que representaven la ciutat —i la marginació d'altres «famílies» de la tradició esparterista—, d'ençà el 1874, es produí alhora que es recomponia per reial decret el mapa parlamentari espanyol. El 1869 la ciutat de Sabadell havia atorgat la majoria dels seus vots a Corts Constituents, segons un sistema de sufragi universal masculí, a la candidatura encapçalada pel republicà Francesc Pi i Margall. No ho podria tornar a fer fins el 1893, de nou amb el sufragi universal masculí restablert. Mentrestant, entre el 1874 i el 1891, el cens electoral municipal es reduí a menys d'una cinquena part de la població masculina adulta, i els processos electorals se subordinaren a la lògica del *turno* de Conservadors i Liberals que governava la Restauració. Quan el joc electoral es tornà a obrir, encara que matisadament i relativa, ja a principis dels anys noranta, la direcció espanyola del Partit Republicà Federal no tingué gaires dubtes sobre la condició «segura», per als interessos republicans, del districte electoral sabadellenc: Pi i Margall hi obtingué l'acta el 1893, i s'hi quedà a les portes el 1891 —només pels vots contraris dels pobles.²²

Aquesta fidelitat «republicana» d'una majoria de sabadellencs, malgrat les circumstàncies adverses, no ens ha de fer pensar, però, que la ciutat de l'any 1893 era la mateixa que la de l'any 1869. La ciutat havia canviat força, com he explicat en aquesta primera part de la meua exposició. I havien canviat, també, les identitats col·lectives i les relacions culturals a l'interior de la comunitat, és a dir, les cultures polítiques que confluien en el territori de l'esfera pública ciutadana. Un ampli i variat malestar semblava haver-se estès pels racons de la ciutat precisament a partir de l'any 1877 i durant tota la dècada següent, un malestar amb connotacions altament creatives. Un malestar que tenia a veure amb aquells canvis industrials i sociolaborals que he descrit, però que es feia més agre en topar amb la rígida i excloent façana política de l'edifici de la Restauració alçat el 1874-1877. Desallotjat per la força dels mecanismes del poder local —que també ho eren de negociació—, el Sabadell menestral i treballador havia de fer front als reptes del canvi industrial i urbà des d'una posició institucional de molta feblesa, o lliurar-se, senzillament, a la condescendència

21. La imposició governativa d'un ajuntament sense republicans el gener de l'any 1874: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. I, 10.6.

22. Pi i Margall, diputat a Corts per Sabadell el 1869 i el 1893 (i l'ajustada derrota el 1891): CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 8.17-8.18 i 11.25-11.26; MARÍN, «El joc polític de la Restauració...», 254-255. El cens electoral de Sabadell i circumscripció durant els anys del sufragi censitari (a penes un miler d'electors el 1886): MARÍN, «El joc polític de la Restauració...», 254 i 258-259. Lògica del «turno» i manipulació electoral (el 100% dels vots per a Pau Turull i Comadran el 1876 i el 1879): RANZATO, *La aventura de una ciudad...*, 35 i següents; MARÍN, «El joc polític de la Restauració...», 250-252.

del gran patriciat llaner que ara (de 1877 en endavant) pilotava el canvi econòmic i el polític.

Novament, nombrosos teixidors —i un estol variadíssim de figures socials i humanes: advocats i metges, artesans, treballadors fabrils i, fins i tot, algun fabricant notable— cercarien una sortida a aquesta percepció d'una potencial pèrdua col·lectiva que els amenaçava. Una pèrdua o derrota que podia semblar més a prop, i més irrecuperable, perquè s'expressava, simultàniament, en el pla laboral, en el pla urbà i residencial, i en el pla polític i institucional.

Sabadell i els malestars de la fi del segle (1874-1890): claus locals i dinàmiques generals

Les formes que prengué l'esmentat malestar social al Sabadell de l'any 1877 i següents foren diverses i distintes. Distintes i diverses però intervinculades, sobretot si considerem que l'aparició i desplegament de noves cultures ciutadanes, precisament pels volts del 1877, no es pot atribuir a la casualitat cronològica ni a la «marxa de la Història». Estic pensant en cultures ciutadanes que respiraven malestar i fins angoixa davant la ciutat realment existent, i que en conseqüència projectaven l'anhel i l'expectativa d'una ciutat —d'un món, doncs— força diferent. Una ciutat imaginada que hauria de conservar de l'existent només aquells elements que permetessin refundar-la, això és, alliberar-la dels cossos «estrany» i «agressius» que l'havien pres durant els últims anys (és a dir, mentre esdevenia, formalment, «ciutat»). Em sembla que és des d'aquesta perspectiva que cal explicar els perquès d'algunes novetats densament sabadellenques a la Catalunya de 1874-1890. Novetats com ara la vigorosa expansió a Sabadell, durant els anys setanta i vuitanta, dels grups espiritistes de composició plebea; o l'exitosa irrupció entre els sectors obrers de les primeres escoles desafiadament laiques i «racionalistes»; o l'arrelament a la ciutat, selectiu però ben ràpid, de les doctrines doblement redemptores de l'anarcosindicalisme. La «vida nova» que propugnaven totes aquestes cultures finiseculars canalitzava, al Sabadell de la dècada 1874-1884, el desconcert de nombrosos subgrups locals davant l'erosió de la ciutat que els era més familiar i volguda: la ciutat dels telers a mà i els teixidors amb veu als cafès liberals i també a l'Ajuntament; la ciutat viscuda com a comunitat amb més solidaritats que fractures, feta sobretot dels equilibris i les recíproques dependències interclassistes que havia simbolitzat —i idealitzat— la tradició esparterista. L'erosió d'aquestes percepcions alimentà aquelles alternatives culturals i polítiques a l'hora de reimaginar la ciutat. I les tals alternatives, al seu torn, atiaren rèpliques «conservadores» que tenien més a veure amb els reptes de la nova situació que no amb la defensa de cap mena de «vell ordre». Rèpliques com les que encapçalaren, al Sabadell dels anys vuitanta, personatges aviat tan influents com l'activista catòlic Fèlix Sardà i Salvany o el líder empresarial Joan Sallarès i Pla.

L'exaltació de l'ànima sempre reencarnada vers la «perfecció», motor del «progrés moral» que anunciava la «renovació social», aterrà a Sabadell en ple Sexenni Revolucionari cap al 1870. El pioner fou August Vives i Vives, coneixedor de les doctrines d'Allan Kardec que exercí la hipnosi i l'homeopatia i, alhora, home fort de la Societat local de Teixidors de Llana des dels anys del Bienni Progressista (1854-1856). August Vives capitanejà la creació del Centre Espiritista de Sabadell, amb existència legal almenys des de principis del 1872.²³ La mateixa entitat que l'estiu de l'any 1873, en una demostració de compromís republicà, posà a disposició de la Junta d'Armament i Defensa local la seva cinquantena de socis masculins, «*que por todo lo que puedan prestaran auxilio en caso de necesidad*», a conseqüència de l'ofensiva carlina.²⁴ Fa la impressió que el Centre Espiritista d'aquests primers anys congregà el més singular d'una certa menestralia local (comerciants a la menuda, mestres d'obres...) que també incloïa treballadors de la llana, potser neguitejats per la imminència del canvi tecnològic i laboral: el mateix August Vives, els aviat «jornalers» Tomàs Cusidó Juliana i Josep Castells Ubach, el futur dirigent de L'Obrera Joan Cusidó...²⁵ És probable que aquests homes assistissin amb una barreja de fe nova i fascinació als rituals per «regenerar esperits» que el pintoresc «senyor Nicasi» —el «curandero de Sants» segons Burguès— oficiava aleshores a la sala de cal Cabo, la seu, de fet, del Círcol Republicà Federal.²⁶ Però també cal fer notar l'elevada dosi de justificació del republicanisme interclassista i democràtic —amb tots els seus atributs d'utopia menestral— que podia destil·lar la bona nova espiritista, sobretot si es remarcava el seu aspecte de regeneració moral des de baix amb preteses arrels científicoevolutives. Això, precisament, és el que devia dur Josep Sampere i Brujas, agitador republicà al cafè de Can Borràs des d'abans del 1868, a reemplaçar les seves inicials indagacions frenològiques per altres d'espiritistes; i el seu íntim Miquel Oriach, exseminarista i teixidor il·lustrat lector de Roque Barcia, a seguir el mateix camí, també cap a les files del Centre Espiritista.²⁷

23. August Vives i l'espiritisme a Sabadell: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 8.32-8.33. Vives, dirigent de la Societat de Teixidors: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. I, 5.50; BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 163. La primera referència documental del Centre Espiritista de Sabadell (febrer de 1872): CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 9.17 (nota 56.1).

24. CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 9.16-9.17.

25. Nòmines i ocupacions laborals d'alguns socis del Centre Espiritista de Sabadell (1872-1873): CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 9.17 (i nota 56.1) i 10.32 (i nota 99); Joan Cusidó a L'Obrera: 10.30.

26. BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 194-195; també el testimoni de Fidela Renom que reproduïx CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 9.17 (i nota 57.1).

27. Sobre Josep Sampere i Brujas i el seu amic Miquel Oriach: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 159-160 i 183 (Oriach, promotor de l'Associació Internacional de Treballadors (AIT) a Sabadell). Josep Sampere i Brujas, membre de la junta directiva del Centre Espiritista de Sabadell (1872): CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 9.17 (nota 56.1).

Les connexions entre l'emergent republicanisme petitmenestral i obrer i la plantada de l'espiritisme al Sabadell del Sexenni Democràtic no s'esgoten en les identificacions esmentades. Homes com els ja citats August Vives o Josep Sampere compaginaren aleshores la seva militància espiritista amb un notable protagonisme en algunes de les principals institucions de la renovada sociabilitat republicana. Sampere, per exemple, de la mà del seu gran amic Gabriel Morral i Marquès, cap dels Voluntaris de la República i dirigent del Centre de les Societats Obreres (l'antecedent de L'Obrera) l'any 1873.²⁸ Sembla indiscutible, doncs, que l'espiritisme arrelà a Sabadell com una expressió més de l'avenç continuat d'una cultura republicana i popular potencialment redemptora de les desigualtats socials i les exclusions polítiques. La jerarquia d'ànimes o esperits proposada per Kardec a la França del Segon Imperi (1857-1869), fundada en la reencarnació vers una «perfecció» que es mesurava en termes de «civilització espiritual» de l'individu, que aquest havia, però, d'entrenar amb esforç i exigència intel·lectual, podia resultar un contrapunt atractiu a la jerarquia material i social del Sabadell dels anys setanta —més i més desigual— almenys per als menestrals i teixidors locals més alfabetitzats i polititzats.²⁹

El que és ben segur, en tot cas, és que la marginació institucional del republicanisme, del 1874 en endavant, no propicià, a Sabadell, el refredament de la febrada espiritista. Més aviat el contrari. A mesura que les institucions i els procediments de la política formal esdevingueren més hermètics per als republicans locals, com a conseqüència de la Restauració borbònica, algunes de les plataformes culturals que aquests havien contribuït a forjar prengueren una renovada força a l'interior de la comunitat ciutadana. Hi podem entreveure, potser, una transferència estratègica des de l'organització política —bloquejada

28. Els vincles entre Josep Sampere i Gabriel Morral: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 143 i 159. Morral, cap dels Voluntaris de la República: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 203. Morral al Centre de les Societats Obreres, Cooperativa L'Obrera després del 1873: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.44 i 10.30.

29. Entre altres, els principis il·lustrats de la raó i la lògica discursiva definien segons Kardec el grau de «civilització espiritual» —en oberta oposició a la cultura catòlica del dogma—: «Se reconoce la cualidad de los Espíritus en su lenguaje; el de los Espíritus verdaderamente buenos y superiores, es siempre digno, noble, lógico, exento de contradicción; respira sabiduría, benevolencia, modestia y la más pura moral; es conciso y sin palabras inútiles. Entre los Espíritus inferiores, ignorantes u orgullosos, el vacío de las ideas está casi siempre compensado por la abundancia de las palabras.» A. KARDEC, *El cielo y el infierno o la justicia divina según el espiritismo*, Barcelona, Sociedad Barcelonesa Propagadora del Espiritismo, 1871 [traducció de la 4ª edició francesa], 175. Té un cert interès, a propòsit de la recepció de les idees de Kardec a la Catalunya dels anys setanta i vuitanta del segle XIX: G. HORTA, *De la mística a les barricades. Introducció a l'espiritisme català del XIX dins el context ocultista europeu*, Barcelona, Proa, 2001. Sobre l'emblemàtic episodi de la crema de les edicions originals de les obres de Kardec a la Barcelona de l'any 1861, sota el patrocini del bisbat barceloní (episodi que popularitzà la figura de Kardec als ulls del liberalisme autòcton més laic i democratitzador), vegeu A. KARDEC, *Viaje espiritista en 1862*, Barcelona, Edicomunicación (Centre Barcelonès de Cultura Espírita), [1989]. Un estudi exemplar sobre l'èxit dels grups «espiritualistes» entre els sectors populars però alfabetitzats i polititzats d'una comunitat industrial, a finals del segle XIX, a L. BARROW, *Independent Spirits. Spiritualism and English Plebeians, 1850-1910*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1986.

per la llei— vers l'activisme cultural i/o religiós. Però no només estratègica; sobretot si pensem que l'ofegament governatiu de la veu política (republicana) no podia sinó atiar i encendre les angoixes d'arrel sociolaboral que aleshores planaven sobre molts teixidors i «jornalers» locals, i predisposar-los encara més a la «vida nova» de les ànimes sempre reencarnades i perfeccionades per la raó humanista i la destresa intel·lectual. La documentació d'època permet acreditar que el Centre Espiritista de Sabadell era ben viu el 1881-1882, capaç de satisfer més de 7.000 pessetes per una casa que en fos seu social a l'actual carrer de Gràcia. Integraven la junta directiva cinc homes d'entre 29 i 50 anys, tots ells «jornalers» segons consta en l'expedient del Registre de la Propietat.³⁰ Però el Centre Espiritista ja no estava sol: l'acompanyava, almenys des del 1877, la societat espiritista La Fraternidad, molt activa durant l'epidèmia de verola de 1878 segons explicà Marian Burguès, un dels seus fundadors. Entre els homes de La Fraternitat hi trobem modestos menestrals força lletrats —com el mateix Burguès o Miquel Sallarès— i noms molt vinculats a la cooperativa L'Obrera —com els germans Vicenç i Francesc Castells i Batlle.³¹ Ambdues societats, el Centre i La Fraternitat, conservaren una activitat constant durant els anys vuitanta, i la primera es va fondre el 1893 amb L'Aurora, encara amb el pioner August Vives al capdavant i amb la jove Fidela Renom amarant-se de la pedagogia igualitària i racionalista de l'espiritista Amalia Domingo Soler.³²

Alhora que hi arrelava l'espiritisme, a Sabadell també hi aterrava l'escola racionalista i laica de la mà de la Institución Libre de Enseñanza (ILE) de Giner de los Ríos. La molt ràpida implantació ciutadana de la Institución —la primera a Catalunya—, i la notable influència que sobre certs sectors del Sabadell popular exerciren aviat alguns dels homes de la ILE local, suggereixen una clau de lectura a tocar de la que he proposat per explicar la ventada espiritista: el replegament forçat del republicanisme institucional i l'augment de les incerteses obreres motivat per la mecanització llanera, combinats, adobaven el terreny local per a la proliferació de propostes i profetes de la regeneració social.

Certament, els orígens de la Institución, a l'Espanya de 1875-1876, eren més acadèmics i mesocràtics que no genuïnament populars, amb liberals laics com Francisco Giner de los Ríos al capdavant, provant de fondre-hi la filosofia de Karl Krause i la pedagogia experimentalista de F. W. Fröbel. Però l'inevitable elitisme del reformisme universitari i burgès que encarnava Giner de los Ríos fregà ben poc l'ILE sabadellenca. Fracassat el projecte institucionista original d'una universitat lliure de les tuteles estatal i eclesiàstica, a Sabadell hi arribà, el 1881, l'alternativa més modesta orientada a l'educació primària. Una alternativa

30. CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.32 (particularment la nota 99).

31. Sobre la societat espiritista La Fraternitat: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 172; també CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.32-10.33 (i nota 101). Els germans Castells i Batlle a L'Obrera: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.30.

32. CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 12.26 i 12.76. Sobre la publicista espiritista Amalia Domingo Soler: A. DOMINGO SOLER, *El Espiritismo, refutando los errores del catolicismo romano. Colección de artículos*, Sant Martí de Provençals, Imprenta de Juan Torrens, 1880; també HORTA, *De la mística a les barricades...*, 159-166 i 191 i següents.

que arrencà amb força, ben nuada en el teixit de la ciutat menestral i obrera: el primer any hi acudiren gairebé 300 nens, a més de les nenes de l'Escola Laica de Noies, i alguns dels locals pertanyien a L'Obrera (La Obrera Sabadellense) i al Círcol Republicà Federal.³³ De fet, l'home clau en la vinguda de l'ILE a Sabadell havia estat un singular patrici liberal inclinat cap al republicanisme, l'advocat sabadellenc Tomàs Viladot i Rovira. El jove Tomàs Viladot havia exercit de secretari municipal dels ajuntaments esparteristes, durant el Bienni Progressista (1854-1856); Viladot havia tornat a l'Ajuntament l'octubre de 1868, en plena revolució antiisabelina, i gairebé no se n'havia mogut entre 1871 i 1873, aleshores capitanejant el plet del municipi contra l'Escola Pia i el nou edifici que aquesta pretenia aixecar a la plaça de Sant Roc.³⁴ Amb aquest expedient no pot sorprendre que, quan el conservadorisme monàrquic recuperà l'Ajuntament el 1874 i restituí els escolapis expulsats el 1873 —en el lloc de les escoles municipals republicanes—, Tomàs Viladot aprofités la primera esclatxa governativa per desplegar, contra la nova política municipal, el seu activisme reformador i laïcitzant: creà la Sociedad de Actos Civiles La Emancipación (1881), destinada a promoure i facilitar els casaments i enterraments civils; l'Ateneu Cosmòfil Enciclopèdic (1881), rèplica indiscutiblement promaçònica a l'Ateneu Sabadellenc; i la ja esmentada Institución Libre de Enseñanza, també el 1881, no en va Viladot havia compartit els estudis de Jurisprudència a Barcelona amb Giner de los Ríos i coneixia bé l'idealisme filosòfic de Krause.³⁵

Tomàs Viladot apareix, quan l'arrencada de l'ILE sabadellenca el 1881, com a la punta mesocràtica i il·lustrada d'un iceberg reformista, i fins revolucionari, força més plebeu i força menys sofisticat que el mateix Viladot. Un conglomerat interclassista però majoritàriament menestral i obrer —en part empès cap a l'ILE pels ajuntaments restauracionistes, que havien clausurat les escoles municipals i gratuïtes entre el 1874 i el 1880—, indiscutiblement connectat a l'obrerisme feixugament reorganitzat després de 1874, i que sovint coincideix amb l'estol federal-espiritista del qual ja he parlat (les primeres mestres de l'Escola Laica de Noies foren espiritistes molt actives, com ho fou l'aragonès Fabián Palasí,

33. CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.38-10.41; també B. DELGADO, *La Institución Libre de Enseñanza de Sabadell*, Sabadell, Fundació Bosch i Cardellach, 1979.

34. Una presentació breu però molt gràfica de Tomàs Viladot i Rovira: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 179-180. Molts detalls sobre la biografia familiar i pública de Tomàs Viladot, fill del primer notari de l'Estat destinat a Sabadell i casat amb la vídua del fabricant Salas: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. I, 5.13-5.14 i 7.14-7.16; CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 8.40-8.46, 9.17-9.20 (Tomàs Viladot i l'expulsió dels Escolapis el juliol del 1873) i 10.33-10.35 (i notes 102-109).

35. La restitució dels Escolapis i el tancament municipal de les escoles obertes durant el Sexenni Democràtic, una cosa i l'altra el 1874-1875: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, vol. II, 10.22-10.29. Les associacions promogudes per Tomàs Viladot a principis dels anys vuitanta: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 179-180 i 193; CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.33-10.42. Les connexions entre Tomàs Viladot i Francisco Giner de los Ríos a la Universitat de Barcelona el 1852: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. I, 6.39-6.40 (i nota 114).

director de l'ILE de Sabadell als anys noranta).³⁶ Dos dels homes que capitalitzaren els primers anys de l'ILE a Sabadell, i que projectaren el seu ascendent més enllà de la Institución, ens permeten rastrejar els perquès de la càlida recepció obrera a aquesta, i fer-nos una idea del clima ciutadà en què arrelà: els mestres José Hernández Ardieta i José López Montenegro.

José Hernández Ardieta arribà a Sabadell des de Madrid per a ser el primer director de l'ILE local, durant el bienni 1881-1882. Actiu propagandista de la pedagogia racionalista i laica, Hernández Ardieta no es limità a exercir dins les aules de l'ILE, sinó que a principis de 1882 promogué la publicació de *Los Desheredados*, setmanari obrerista que contribuiria a fer més visibles i agres les tensions ciutadanes.³⁷ José López Montenegro, professor a l'ILE des de 1882, també escriuria a les planes de *Los Desheredados*, i l'arribaria a dirigir entre el 1884 i el 1886, fent-ne una de les tribunes més actives del naixent anarcosindicalisme català i espanyol. El perfil biogràfic de López Montenegro, abans i després de 1882, sembla tret d'un fulletó d'època: «*militar caballeresco*» d'origens benestants, els amics i contemporanis atribueixen la seva conversió a l'anarquisme bakuninista —el seu «*camino de Damasco*»— a un amor plebeu i per això redemptor, que ja el 1873 el portà a defensar el *Cantón* de Cartagena contra l'exèrcit d'una República «*traidora a la causa del proletariado*». Després d'un llarg exili atès el seu protagonisme cantonalista, retornà a Espanya el 1882, via Sabadell, on —segons l'amic i també pioner anarcosindicalista Anselmo Lorenzo— «*reducido a los escasos recursos del maestro de escuela, [...] elaboró conciencias infantiles, ilustró supersticiosos y rutinarios jornaleros, y trabajó como lo hacen los leales e inflexibles enamorados de la Idea*». És a dir, la prototípica barreja de burgès desclassat i personalitat —i tradició— carismàticament messiànica que, tal i com han mostrat José Álvarez Junco i Joaquín Romero-Maura, va marcar la primera generació de líders de l'anarquisme hispànic.³⁹

36. Sobre Isabel Vila i altres mestres activament espiritistes de la primera ILE: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 191; CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.41. Sobre Fabián Palasí, pintoresc guàrdia civil convertit a la pedagogia laica i a l'espiritisme: J. ROMERO-MAURA, «*La rosa de fuego*». *El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909*, Madrid, Alianza Editorial, 1989, 417 (nota 241); CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 11.46-11.47 i 11.49.

37. José Hernández Ardieta a Sabadell: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 180 i 191; CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.41 i 10.47-10.48. Les conviccions pedagògiques i polítiques del personatge, a J. HERNÁNDEZ ARDIETA, *Conflictos entre la Razón y el Dogma, o Memorias íntimas de un Libre Pensador*, Barcelona, Enciclopedia Democrática de Román Gil, 1894.

38. Les citacions literals, i més detalls biogràfics sobre José López Montenegro: A. LORENZO, *El proletariado militante*, Madrid, Alianza Editorial, 1974 (pròleg i notes de José Álvarez Junco) [edicions originals de 1901 i 1923], 249-252. López Montenegro, l'ILE de Sabadell i *Los Desheredados*: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.41 i 10.47-10.48; M. NETTLAU, *La Première Internationale en Espagne (1869-1888)*, Dordrecht, Ed. Renée Lambert, 1969, 488.

39. ROMERO-MAURA, «*La rosa de fuego...*», 252-254 i següents; també J. ÁLVAREZ JUNCO, *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Madrid, Siglo XXI Editores, 1976. López Montenegro en una antologia recent de l'anarquisme espanyol: F. MADRID i C. VENZA (eds.), *Antología documental del anarquismo español*, Madrid, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, 2001, 293-300 (López Montenegro a l'Ateneu Obrer de Terrassa (1886)).

Una barreja que podia resultar estranya i distant per a la menestralia sabadellenca més il·lustrada i polititzada, l'hereva de l'esparterisme i de les seves derivacions republicanes; que podia resultar-li fins desagradable (el terrissaire Marian Burguès, que precedí López Montenegro en la direcció de *Los Desheredados* el 1883, no l'esmentà cap vegada en el seu extens i detallat llibre de records).⁴⁰ Però, també, una barreja que tingué a Sabadell, a mitjan dels anys vuitanta, els seus dies de glòria. Dies que no tornarien però que deixaren el seu senyal en la dinàmica de forces, socials i culturals, de la ciutat.

Les evidències de la influència dels nouvinguts professors de l'ILE en l'àmbit de la cultura obrera local són nombroses. Nombroses i, alhora, reveladores de fins a quin punt s'erosionà, de 1874 en endavant, la confiança de la ciutat plebea en les institucions i les organitzacions preferentment patríes. Això, és clar, no és sinònim d'absència o suspensió de tots els mecanismes de transacció social en el si de la comunitat ciutadana. Suggereix, més aviat, que mentre les transformacions urbanes i industrials encetades durant els anys setanta tendien a fer més doloroses les desigualtats materials i socials, les instàncies polítiques i culturals duïen a terme ben poques actuacions analgèsiques (bé per convicció, bé per feblesa institucional). En aquest context, i vistes també les expectatives que s'havien alimentat entre 1868 i 1873, no és pas estrany que el teler mecànic i la immigració massiva proporcionessin fidels autòctons a la religió civil, revolucionària i quasi mil·lenarista que predicava José López Montenegro. Les demostracions obreres de força i la proclamació entre orgullosa i puritana de total autonomia respecte del liberalisme més interclassista, prengueren aleshores el relleu temporal de les tradicions esparterista i republicana, almenys entre algunes faccions significatives del Sabadell popular.

Fou el cas dels teixidors de llana sindicats, que el 1881-1882 es posicionaren en el minoritari bàndol bakuninista o anarcosindicalista de la central catalana Tres Classes de Vapor, central que abandonaren el gener de 1883 (per *politicista* o moderada) per tal d'ingressar a la FTRE, la secció espanyola de l'Associació Internacional de Treballadors (AIT).⁴¹ Ben lluny, doncs, del posicionament sindical i doctrinal que havia esgrimit tretze anys enrere, el 1870, i durant el primer Congrés Obrer de Barcelona, Pau Sampere i Argelaguet, delegat de la Societat de Teixidors de Llana de Sabadell i regidor republicà el 1869. Sampere havia apostat aleshores per l'estratègia sindical vinculada al mutualisme d'ofici i a la formació de cooperatives de producció i d'estalvi, de tal manera que

40. BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 215-220 i 180-181. Un retrat sociològic i polític de Marian Burguès i Serra (1851-1935): CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 8.26 (nota 36) i 11.52.

41. M. IZARD, *Industrialización y obrerismo. Las Tres Clases de Vapor (1869-1913)*, Barcelona, Editorial Ariel, 1973, 141 i 144; CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.47.

s'esvaïa el fantasma de «*la resistencia contra el capital*».⁴² Justament el mateix fantasma —el de la vaga general que cridava a la guerra de classes— que homes com José López Montenegro convocaren al Sabadell dels anys vuitanta, i que, aleshores sí, guià els passos d'una significativa facció de teixidors i teixidores locals.

La vaga general esclatà, carregada de tensió ciutadana, l'última setmana de maig del 1883. La protesta paralitzà l'activitat a la llaneria sabadellenca durant els dos mesos següents i projectà la seva ombra de ressentiments i angoixes socials sobre els temps que vindrien. La vaga dita «de les set setmanes» és un bon exemple del com i el perquè «*la Idea*» trasbalsadora i redemptora d'homes com López Montenegro trobà, temporalment, significatives audiències al Sabadell dels primers anys vuitanta. La vaga fou clarament promoguda pel setmanari obrerista *Los Desheredados*, fundat el 1882 per José Hernández Ardieta i que José López Montenegro dirigiria entre el 1884 i el 1886 (ja com a «*periódico anarco-colectivista*»). Però la vaga arrelà durant setmanes perquè comptà amb el lideratge de personatges aleshores genuïnament sabadellencs, d'homes i dones molt actius a les planes de *Los Desheredados* o a la caixa de resistència de L'Obrera. Fou el cas del ja esmentat Marian Burguès, menestral de tradició republicana seduït per la ventada espiritista —i per altres doctrines de «vida nova»— i director de *Los Desheredados* durant la vaga.⁴³ O els casos de teixidors i teixidores de llana ben visibles en el renovat (des de la Restauració monàrquica) teixit sindical i «reformador» de la ciutat: el cas de Josep Miquel, el de Rossend Vidal, el d'Antoni Gurri, el de Teresa Claramunt... Foren precisament teixidors els que empenyeren la Unió de Treballadors de la Llana local cap a una vaga de grans proporcions, que rebé el suport de la secció catalana de la FTRE, i els que amb més interès assumiren la retòrica entre mil·lenarista i salvífica dels revolucionaris forans per tal de legitimar la protesta obrera. Una retòrica, la de la guerra de classes com a combat moral, que *Los Desheredados* ja propagava l'hivern de l'any 1883, abans que comencés la vaga, aleshores per condemnar la refundació del Gremi de Fabricants:

«*Aquello [la inauguració de la nova seu del Gremi el febrer de 1883] no fue tal fiesta industrial, [perquè] no había un solo obrero representando a su clase; fue una orgía celebrada por los explotadores del capital y del dinero.*»⁴⁴

42. Les intervencions de Pau Sampere durant el Congrés Obrer de Barcelona (1870), com a «representante de la clase de trabajadores de los tejedores de Sabadell»: J. TERMES, *Anarquismo y sindicalismo en España (1864-1881)*, Barcelona, Crítica, 2000 [l'edició original és de 1972], 327, 82-83, 89 i 120 (nota 67). Pau Sampere, líder sindical i regidor republicà al Sabadell de 1868-1872: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 7.15-7.16; i CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 8.30-8.32 i 8.57-8.58.

43. Sobre *Los Desheredados* i Marian Burguès durant la vaga «de les set setmanes»: BURGUES, *Sabadell del meu record...*, 191-192 i 180-181; CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.51; *Los Desheredados* 56, 26 de maig de 1883; i 63, 11 d'agost de 1883.

44. *Los Desheredados* 41, 10 de febrer de 1883.

El llenguatge i l'estil de *Los Desheredados*, sovint impregnats del to del qui crida per despertar els adormits —i fins i tot amb invocacions a «un nuevo Cristo»—, no ens han de confondre. Els treballadors de la llana, i els teixidors els primers, anaren a la vaga general per quelcom més prosaic que «la Idea» de la revolució social. Hi anaren per obtenir col·lectivament la jornada laboral de 10 hores (contra les 11 diàries que treballaven des del 1873), una reducció que entre d'altres coses els hauria de permetre «nivelar la producción con el innumerable número de brazos que no encuentran donde prestar sus servicios».⁴⁵ És a dir: els teixidors anaren a la vaga per fer-se més forts, col·lectivament, en un mercat de treball sectorial recentment trasbalsat per la mecanització del tissatge i per les noves onades immigratòries amb orígens tèxtils. Retallar les hores de feina sense tocar però els jornals i els preufets —tal com reclamava la Unió de Treballadors de la Llana— equivalia a defensar sindicalment la posició del teixidor a peu de teler, a defensar-la de l'estandardització laboral i salarial a la baixa que la generalització del teler mecànic i la intransigència de la Restauració política havien alimentat durant l'última dècada. L'any 1883, amb la mecanització del tissatge a tota màquina i la pressió immigratòria reactivada, l'erosió d'aquella llibertat de què gaudien els teixidors de mà que rememoraria Burguès⁴⁶ devia ser una experiència viscuda i ben viva abans que una profecia o un diagnòstic socials. Una experiència viscuda pels teixidors fets a Sabadell («Costava tant tancar-se onze hores enfront d'aquell artefacte de ferro...»), acostumats als més subtils i propicis mecanismes de producció material, negociació laboral i reputació social del tissatge prevapor. Però també una experiència viscuda pels molts teixidors i teixidores tot just establerts a la ciutat, gent entrenada en les manufactures «manuals» de la Catalunya central o del País Valencià (és el cas de l'esmentada Teresa Claramunt, aragonesa de naixement passada per Alcoi⁴⁷). En conseqüència, no resulta cap misteri que la reviscoda L'Obrera arrossegués cap a la vaga general uns quants milers de treballadors fabrils, el 1883, després d'una dècada de transformacions tecnològiques, urbanes i polítiques sempre favorables al capital. El que sí que cal explicar és per què tot empaitant la jornada laboral de 10 hores alguns teixidors i teixidores locals acabaren protagonitzant les utopies redemptores imaginades per personatges com José López Montenegro.

A banda d'alguns menestrals il·lustrats i més o menys desclassats —com Marian Burguès o el mateix López Montenegro—, els protagonistes sindicals de la vaga «de les set setmanes» foren una colla de teixidors i teixidores de llana aleshores amb un peu a L'Obrera i l'altre a *Los Desheredados*: el matrimoni

45. La citació literal la trec de *Los Desheredados* 57, 2 de juny de 1883. La convocatòria de la vaga i els arguments de la convocant Unió de Treballadors de la Llana: *Los Desheredados* 56, 26 de maig de 1883; i *Los Desheredados* 59, 16 de juny de 1883), on a l'editorial s'escriu «que en el 73 no había en Sabadell más que 40 telares mecánicos y hoy existen 1.200»; també «Circular a los Sres. Fabricantes de Sabadell», *El Conciliador*, 21 de maig de 1883.

46. Vegeu BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 147.

47. CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.46.

civil que aviat formarien Antoni Gurri i Teresa Claramunt, el també teixidor Josep Miquel i Clapés —qui havia portat l'AIT a Sabadell, segons Burguès—, el sastre i teixidor Rossend Vidal i Bosch; i el grup de Joan Morera i Pere Campanera (el qual prengué el relleu dels primers quan l'alcaldia ordenà, el juny de 1883, el tancament de L'Obrera i, més tard, de *Los Desheredados*).⁴⁸ Els mateixos noms capitalitzarien la difícil reconstrucció sindical després de la derrota obrera de 1883, sovint des d'institucions que s'autoqualificaren de «revolucionàries» i fins i tot d'«anarcocolectivistes». Teixidors mecànics i teixidors a mà sabadellencs continuaren, després de la vaga de l'any 1883, en el si de la FTRE, la secció espanyola de l'AIT capitanejada pels bakuninistes; i fou a Sabadell on el 1884 tingué lloc el quart congrés de la Unió Manufacturera, la federació tèxtil de la FTRE. Mentrestant, l'octubre del 1884 i a l'Ateneu Obrer, Teresa Claramunt i la filla de López Montenegro —que el pare havia castigat amb el nom de Federación— creaven la Sección Varia de Trabajadoras Anarco-Colectivistas de Sabadell.⁴⁹ S'alçaren aleshores, el 1884, noves expressions de malestar social i fractura ciutadana, menys massives que la vaga general però tant o més crispades. Començaren els atacs amb dinamita contra fàbriques i propietats, més de mitja dotzena entre el 1884 i el 1886, que feren escriure al jutjat local que «*dada la frecuencia con que se reproducen en esta ciudad los disparos de cartuchos de dinamita, hacen sospechar que lo mismo puedan ser individualidades que colectividades impulsadas por determinados ideales*».⁵⁰ La violència selectiva com a via cap a una total redempció social ja no abandonà les biografies d'alguns d'aquells noms; és el cas de Josep Miquel, de Teresa Claramunt, o dels també sabadellencs Jaume Sallent, Joaquim Pascual i Miquel Montaner, els quals viurien a primera fila els anys de la «rosa de foc», els de l'anarquisme conspirador a la Barcelona d'entresigles i les sagnants repressions que estimularen fins a l'extrem la seva barreja de combativitat i messianisme.⁵¹ Un

48. El protagonisme de tots ells durant la vaga «de les set setmanes»: *Los Desheredados* 29, 19 de novembre de 1882; *Los Desheredados* 61, 30 de juny de 1883; CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.50-10.58. Sobre Antoni Gurri i Teresa Claramunt: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.46. Sobre Josep Miquel: BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 183; CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 8.56 (nota 130). Sobre Rossend Vidal: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.56. El grup de Morera i Campanera: *Obreros de Sabadell: Salud y Solidaridad*, full volant, Sabadell, Tip. La Academia, 7 de juliol de 1883.

49. Vegeu CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 11.52-11.54 i 10.45-10.47.

50. La citació literal la trec d'AHS, VS/Conflictes i alteracions de l'ordre I, 1826-1900. Exemples d'atacs amb dinamita contra fàbriques i fabricants —sense causar danys personals—: CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 11.64-11.65.

51. Josep Miquel, Teresa Claramunt, Jaume Sallent i altres «sabadellencs» a la Barcelona anarquista dels anys noranta del segle XIX i la primera dècada del XX: ROMERO-MAURA, «*La rosa de fuego...*», 204 i 250-263, (els grups de Leopold Bonafulla i Francesc Ferrer i Guàrdia, amb homes que havien passat per Sabadell com Hernández Ardieta i López Montenegro). També G. R. ESENWEIN, *Anarchist Ideology and the Working-Class Movement in Spain, 1868-1898*, Berkeley (Califòrnia), University of California Press, 1989, 190-199 (Teresa Claramunt als Processos de Montjuïc (1896-1897)); CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 11.66-11.70. Sobre Joaquim Pascual i Miquel Montaner, i el periòdic *Ravachol* (1893): *El Productor* 346, 13 d'abril de 1893; i *El Productor* 356, 22 de juny de 1893.

full volant que corria pels carrers de Sabadell el setembre de 1884 resumia bé les dosis de ressentiment que havia sembrat el desenllaç repressiu de la vaga de 1883, alhora que el sentit radicalment nou —per bel·ligerant a l'interior de la comunitat ciutadana— que en un context tan tens podien prendre consignes tan «sabadellenques» com la de «Visca la República». Hi proclamava un tal «Comité de Salud Pública»:

«¡Pueblo! Recuerda que el año pasado, cuando inexpertos jóvenes te aconsejaban y recomendaban los medios morales, los conservadores te enseñaron que con ellos sólo se discute a cañonazos. Así pues, a preparar el fusil, cuchilla o lo que sea, para que no nos cojan desprevenidos el día que al levantarnos veamos extendida la aureola de NUEVA ERA, y derrumbarse tronos y gobiernos despóticos al solo grito de ¡Viva la República Federal! ¡Abajo los tiranos!»⁵²

Perquè, certament, la vaga «de les set setmanes» s'havia resolt a canonades polítiques, les quals semblaven haver ensorrat els fràgils ponts entre la ciutat obrera i la ciutat patrícia que havien sobreviscut als cops de volant governatiu i industrial de la segona meitat dels anys setanta. El Govern Civil havia tancat L'Obrera el juny de 1883, i la nova alcaldia liberal-fusionista havia pressionat per impedir la publicació de *Los Desheredados*, clausurat la primera setmana de juliol, el tret de gràcia per a la continuïtat de la vaga. Els detinguts s'havien comptat per desenes, i Marian Burguès, gens sospitós de combregar amb la personalitat i els mètodes de López Montenegro, escriuria que «la vaga finí per la violència del sometent, el qual a garrotades féu tornar la gent a la fàbrica sense haver guanyat res».⁵³ El paisatge polític i social de l'any 1883 era força diferent del de l'any 1868, quan el «Pep Sabadellès» havia pogut apaivagar els ànims luddites dels teixidors de llana esgrimint l'existència d'una única comunitat industrial, per a la qual capital i treball resultaven igualment centrals. Això últim podia ser més o menys cert, però el 1868, amb l'hegemonia encara del teler manual i amb esparteristes i republicans amunt i avall de l'Ajuntament, era indiscutiblement més cert que no ho podia ser el 1883. Aleshores, el juliol de 1883, una comissió obrera local es queixà amargament de *«las buenas intenciones de los que en sentido conciliador nos dirigen su palabra»*, ja que *«esas personas, inclinándose a sostener el supuesto derecho de los fabricantes y a negar la razón a los obreros, desconocen teórica y prácticamente la industria»*.⁵⁴ Mesos després, vençuda la vaga, les lamentacions dels teixidors s'adreçaven contra el projecte patronal *«de fundar una sociedad de patronos*

52. AHS, VS/Conflictes i alteracions de l'ordre I (1826-1900). (El text destacat és meu).

53. BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 191. Sobre el tancament de L'Obrera i la clausura de *Los Desheredados*: *Los Desheredados* 63, 11 d'agost de 1883; BURGÜES, *Sabadell del meu record...*, 191; CASTELLS, *Sabadell, informe de l'oposició...*, vol. II, 10.56-10.59.

54. *A los obreros de Sabadell. Compañeros de trabajo: Salud y Justicia*, full volant, Sabadell, Impr. de J. Baqués i Fills, 4 de juliol de 1883.

y obreros para socorrerse en caso de invalidez para el trabajo». En lloc d'emparentar-se amb les pràctiques d'intermediació social i negociació laboral que havien personificat homes com el «Pep Sabadellès» a mitjan segle, la Societat d'Invalidesa imaginada pel patrici Sallarès i Pla simbolitzava, als ulls dels teixidors que provaven de refer L'Obrera, el moment més negre d'un procés d'arraconament col·lectiu, dins i fora de la fàbrica, que havia començat el 1874:

«Esta idea, si hubiera sido alimentada con la pureza de los sentimientos, hubiera sido grande. Pero por desgracia no es así: medítadlo y vereis que los explotadores de siempre, aprovechando las oportunidades de una derrota funesta y nuestras rivalidades producidas por la última huelga, han pretendido, de un modo tan poco edificante, acabar con el espíritu de independencia de la clase obrera y matar para siempre las ideas libres y redentoras que ostenta dentro de la libre asociación, fuerte baluarte en el cual puede defender sus libérrimos y naturales derechos.»⁵⁵

El desplegament de polítiques patrícies —amb Sallarès al capdavant— explícitament paternalistes i tutelars,⁵⁶ ben distants, doncs, del liberalisme de tradició interclassista, fou, alhora, causa i conseqüència de la radicalització retòrica i pràctica de determinats segments de la ciutat obrera. Això, és clar, no vol dir que les cultures polítiques d'integració horitzontal s'esvaïssin del tot durant els anys vuitanta del segle xx. Vol dir, més aviat, que aquestes —és el cas del republicanisme— cediren terreny ciutadà a pràctiques i identitats més segmentades i excloents, i per això socialment més bel·ligerants. Unes identitats i unes pràctiques (des de la repressió generalitzada dels ajuntaments patricis fins a la violència redemptora i messiànica de certs subgrups «obrers») que, certament, no presidirien la vida sabadellenca dilatadament i constant, més enllà de 1890. Però unes pràctiques i unes identitats que sí que deixaren els seus senyals en moltes cultures públiques del Sabadell d'entresegles. Senyals que puntejarien la vida local, amb l'espontaneïtat d'una molèstia endèmica, durant el mig segle següent, almenys fins a la derrota militar republicana de l'any 1939.

Un exemple concret pot il·lustrar aquest darrer i últim argument. Les «vides noves» que esperaven i cercaven els grups espiritistes, els assidus de la ILE obrera, o els crèduls locals del profeta López Montenegro, alimentaven rèpliques

55. Totes les citacions d'aquesta part: *El consejo del Centro Obrero de esta ciudad a todos los obreros de Sabadell en general*, full volant, Sabadell, sense peu d'impremta, 9 de novembre de 1883.

56. De Joan Sallarès i Pla, i de les seves propostes d'analgèsia social per al Sabadell dels anys vuitanta, es pot consultar J. SALLARÉS I PLA, *Las ocho horas. Algo sobre la cuestión obrera*, Barcelona, Librería de Luís Niubó, 1890, particularment la seva noció dels anomenats «Gremios Libres», 101 i següents; sobre el personatge, vegeu M. MARÍN I CORBERA, «Joan Sallarès i Pla (1845-1901). Pensament social i praxi política», *Catalunya i la Restauració, 1875-1923. Congrés Internacional d'Història*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1992, 75-79.

tant o més contundents a l'altra banda de la trinxera política i espiritual. Rèpliques que, no cal dir-ho, alimentaven al seu torn les pautes més militants i «confessionals» de les esmentades doctrines i experiències, potencials «religions civils». Cap rèplica més contundent i militant a totes aquestes experiències d'exaltació social dels nous «escollits» que la ventada catolicointegrista desfermada per Fèlix Sardà i Salvany entre el 1871 i el 1884. Si l'any 1871, arran del plet liberal-republicà contra l'Escola Pia, el «doctor» Sardà i Salvany havia encetat modestament l'aventura de la seva *Revista Popular*, fou sobretot durant la dècada 1874-1884 que Sardà cristal·litzà el seu peculiar activisme contra el catolicisme liberal i contra les «confessions» obertament anti-catòliques. La publicació del seu emblemàtic *El liberalismo es pecado* (1884) fou un dels resultats especulars de l'empenta d'espiritistes i altres reformadors de vides al Sabadell de cap a 1877. Fou el crit d'alarma dels sectors locals més gelosos dels valors d'ordre i jerarquia, valors molt malmesos per les sacsejades polítiques i industrials que havia viscut la ciutat de 1868 en endavant. És ben clar que l'ombra gens innocent de la vaga «de les set setmanes», i de rivals gairebé mil·lenaristes com López Montenegro, fou la que portà Sardà a condemnar tota forma de liberalisme, tota forma de transacció política i simbòlica entre els qui tenien més a conservar i els qui podien perdre ben poca cosa.⁵⁷

L'activisme ultracatòlic de Sardà i Salvany quallà en una cultura d'agitació i propaganda ben moderna, per més que aquesta servís per condemnar fins la «doctrina social» de Lleó XIII. Ben moderna pels mitjans que utilitzava, però sobretot perquè naixia d'un conflicte genuïnament urbà i industrial, un conflicte per al qual les disputes sobre hegemonia política i pública (cultural i simbòlica) resultaven el cor del problema. Sardà mateix no s'estigué d'escriure sobre l'espiritisme, és clar que per llençar-lo a la foguera.⁵⁸ Tot plegat contribuïa a transferir vers el territori del combat sobre fe, educació i costums les tensions que en un context polític menys restrictiu i desigual s'haurien formalitzat —i potser neutralitzat— en l'esfera del govern local (o fins i tot en la del món del treball). I per aquesta via de transferència tàctica i simbòlica, la «qüestió clerical» arrelava amb singular força en l'imaginari del Sabadell modern, impregnant-ne tota la parcel·la dels «conflictes»: ho demostrarien sense embuts la fúria de la Setmana Tràgica local, el 1909, i el particular protagonisme de la violència anticatòlica l'estiu de 1936.

57. F. SARDÀ Y SALVANY, *El liberalismo es pecado (Cuestiones candentes)*, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1884; i F. SARDÀ Y SALVANY, *Propaganda católica*, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1883-1905. Sobre Sardà i l'agitació «integrasta» a la Catalunya dels anys vuitanta vegeu J. BONET I BALTÀ i C. MARTÍ, *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques, 1881-1888*, Barcelona, Vicens-Vives / Fundació Caixa Barcelona, 1990.

58. Vegeu, de Sardà i Salvany, el full de combat *¿Qué hay sobre el espiritismo?*, 1886, i la rèplica que li dedicà LA CABANA, *Refutación de los folletos El liberalismo es pecado y ¿Qué hay sobre el espiritismo? del Sr. D. Félix Sardá y Salvany*, Barcelona, Graf. Futura, 1887.